

Weiss János

Az út metaforája Kantnál¹

A Grimm-szótárban az út (Weg) szó meghatározásáról a következőket olvashatjuk: „zum verkehr hergerichtete Strecke, Strecke die man durchmisst um zu einem Ziel zu gelangen, Durchmessung einer Strecke, Reise, Richtung, Mittel etwas zu erreichen, Art und Weise usw.”² Ebből már láthatjuk, hogy az út szónak alapvetően háromféle jelentése van. Egyrészt jelent egy bizonyos útvonalat (Strecke), másrészt az ezen való végighaladást (Durchmessung einer Strecke). Érdekes megfigyelni, hogy Kantnál ez a két jelentés néha még elválik egymástól: az útvonal megjelölésére használja a Weg szót, a haladásra vagy az előrehaladásra pedig a Gang szót. Kant szóhasználatának gondos tanulmányozása azonban arra az eredményre vezethet, hogy ezek a szavak néha felcserélhetők; amiből az következik, hogy jelentésük nagyon is közel áll egymáshoz. (A magyar fordításban mindkettő egyszerűen „út”-ként szerepel; és ezt a megoldást – véleményem szerint – aligha lehet vitatni.) A harmadik jelentés az Art und Weise (rend és mód): ha azt mondjuk, hogy valamit valamilyen módon csinálunk, akkor ezt úgy is kifejezhetjük, hogy megvalósításához egy bizonyos utat választunk. A szó széles körű, metaforikus használata ebből az utóbbi jelentésből indul ki; vagyis az átszellemítésből, a szellem szférájában felvett jelentéséből. A Grimm-szótár erről a következőket írja: „auf geistigem gebiet: Weg, den der Mensch im Leben verfolgt, Weg des Handelns, Weg, den die Gedanken nehmen, Weg einer Untersuchung oder Auseinandersetzung, Weg, den etwas in seiner Entwicklung oder Gestaltung nimmt [...]”

Ezzel már el is jutottunk arra a pontra, ahol összefoglalhatjuk Kant szóhasználatának alapvető vonásait: Kant az út szót elsősorban ebben az utóbbi, szellemi értelemben használja, de úgy, hogy az első két jelentést ebbe beemeli. Formálisan tekintve Kantnál az „út” (a „Weg”) szó a leggyakrabban egy bizonyos szókapcsolatban fordul elő: „a tudomány biztos útja” („der sichere Weg der Wissenschaft”). A *tiszta ész kritikája* tulajdonképpen ennek az útnak a felvázolása; első megközelítésben ezt az értelmet is adhatjuk Kant következő megfogalmazásának: „Kritikám értekezés a módszerről [...]” (KANT 2004, 31). Az út minden jelentésében valamiképpen a célhoz kötődik, általában egy bizonyos cél felé való mozgásként értelmezhető. Újra a Grimm-szótárhoz fordulva: „der Weg kann [...] eine Strecke sein, auf dem sich etwas einem Ziele zu fortbewegt, ohne dass es auf die Beschaffenheit dieser Strecke ankommt”³ Vagyis az

¹ Az előadás a budapesti Kant-napon, 2007. június 7-én hangzott el. Szervezők: Blandl Borbála, Szegedi Nóra

² A szó környezetét a Grimm-szótár a következőképpen határozza meg: „Weg als ein Längsstreifen der Erdoberfläche, der für den menschlichen Verkehr hergerichtet ist (oder dazu regelmäßig benutzt wird). Weg ist der allgemeinste Ausdruck, dem sich Straße, Gasse, Pfad, Steig, Steg unterordnen. Gewohnheitsmäßig wird aber Weg so gebraucht, dass es sich einerseits von Straße (Gasse), andererseits von Pfad, Steig, Steg abhebt, ohne dass strenge Unterschiede gemacht werden.”

³ „Die Strecke kann über mehrere gebahnte Straßen hinweggehen (z. b. der weg nach Rom), sie kann aber auch ungebahnt sein (z. b. der Weg durch die Wüste), überall kommt es darauf an, dass eine bestimmte Richtung nach einem Ziele zu verfolgt wird.”

út általános meghatározása szempontjából a cél sokkal fontosabb, mint az út konkrét minősége vagy tulajdonságai, ezért is van az útnak (legalábbis németül) annyi aljelentése (Straße, Gasse, Pfad, Steig, Steg). A Kant által használt „út” szó is egy cél-képzet által meghatározott: mégpedig a tudományosság által. De ezen a ponton már felfigyelhetünk egy elmozdulásra is: Kant nemcsak a saját koncepciójával törekszik e cél felé, hanem a metafizika történetét is ebbe az irányba próbálja vezetni. Ez az elképzelés már feltételez egyfajta filozófiatörténeti szemléletmódot: az egymást követő koncepciók egy bizonyos utat jelölnek ki, de csak akkor, ha ennek a mozgásnak valamiféle célt tudunk adni.

BEVEZETÉS

Véleményem szerint az ilyen és ehhez hasonló etimológiai értelmezésekkel nem lehet messzire jutni. Ezért azt javaslom, hogy kezdjük előlről, a hagyományos filozófiatörténet stílusában. Kant valamiért úgy gondolta, hogy *A tiszta ész kritikájának* második kiadásához (1787) új előszót kell írnia. Azt is tudjuk, hogy az új kiadásból a régi előszót elhagyta. Előadásom alapvető tézise az, hogy az új előszó megírását nem annyira a könyv egészében végrehajtott változtatások indokolták, hanem sokkal inkább a recepció menetébe való beavatkozás szándéka. Gondoljuk csak meg: *A tiszta ész kritikájának* recepciója a második kiadás megjelenéséig meglehetősen szórványos volt. Egy hatalmas munkával és óriási szellemi erőfeszítéssel létrehozott alkotást az elfelejtés veszélye fenyegetett. Kant ezt minden erejével szerette volna megakadályozni, ezért írt egy olyan előszót, amelyben még egyszer összefoglalta a mű újdonságait és programját. Az előszó mintegy helyettesíti az egész könyv elolvasását; Kant valóban hangsúlyosan exponálja a mű legalapvetőbb törekvését: a metafizika tudományossá tételét. „A metafizikához [ugyanis] mind ez ideig nem volt oly kegyes a sors, hogy ráléphetett volna a tudomány biztos útjára, jóllehet régebbi minden más tudománynál, és akkor is tovább léteznék, ha a többieket kivétel nélkül elnyelné valami mindent megsemmisítő barbárság.”⁴ (KANT 2004, 31; BXIV) Ennek a mondatnak a lényegét a legrövidebben talán úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a metafizika *méltatlan* állapotban van. Még nem sikerült tudománnyá válnia, és rálépnie a tudomány biztos útjára (sicherer Gang), ugyanakkor a maga régi története miatt felette is áll az összes tudománynak.

Könnyű észrevenni, hogy a megfogalmazás utolsó részével Kant egy érdekes transzformációt hajt végre: a múltba való visszatekintést a jövőbe való előretekintésbe fordítja át. A metafizika nemcsak régebbi minden más tudománynál, hanem túl is fog élni minden tudományt.⁵ A jövőbe való meghosszabbítás két szempontból is értelmezhető: egyrészt egyfajta hitvallás, a metafizika melletti elköteleződés; másrészt azonban már egy végrehajtott aktus. (Az előszó írásakor Kant úgy gondolhatja, hogy a metafizika – az ő munkájának köszönhetően – már rálépett a „tudomány biztos útjára”). Az idézett mondat másik érdekessége, hogy Kant a „sors”-ról beszél: „a metafizikához nem volt oly kegyes a sors” („das Schicksal war nicht so günstig”). Ennek a kijelentésnek van egy sajátos projektív karaktere: most érkezünk el oda,

⁴ „Der Metaphysik [...] ist das Schicksal bisher noch so günstig nicht gewesen, dass sie den sichern Gang einer Wissenschaft einzuschlagen vermocht hätte; ob sie gleich älter ist, als alle übrige, und bleiben würde, wenn gleich die übrigen insgesamt in dem Schlunde einer alles vertilgenden Barbarei gänzlich verschlungen werden sollten.” (KANT 1998, 20.)

⁵ Véleményem szerint teljesen felesleges tippelni arra vonatkozóan, hogy Kant miféle katasztrófákra gondolhatta: a fantáziája biztosan nem ért fel addig, amit a XX. századi társadalmi-történelmi valóság produkált.

hogy a metafizika végre a kezébe veheti a saját sorsát, és annak irányítójává válhat.⁶ Ezt nevezi Kant a metafizika forradalmasításának. „A tiszta [...] ész itt következő kritikájának feladata [...], hogy megváltoztassuk a metafizika eddigi eljárás módját, mégpedig olyképpen, hogy [...] valóságos forradalmat hajtunk végre.” (KANT 2004, 36–37; BXXII.)⁷

AZ ÚT MINT A VÁLSÁGLEÍRÁS METAFORÁJA

Ha a metafizika kívánatos állapota a „sicherer Gang”, akkor minden ettől való eltérést a válság jeleként kell értelmeznünk. „Ha hosszas készülődés és előmunkálatok után a vállalkozás nyomban megreked, mihelyt rátér a céljára, vagy ha a cél elérése érdekében többször is kénytelen visszahátrálni és más úton elindulni, hasonlóképpen, ha a közös munkában részt vevők nem tudnak megegyezni abban, miként valósítsák meg együttes céljukat, úgy nem kételkedhetünk benne, hogy az ilyen stúdium még nem lépett a tudomány biztos útjára, hanem sötétben botorkál [...]” (KANT 2004, 27; BVII).⁸ A korabeli német metafizika válságának diagnózisa ekkor már hosszú múltra tekinthet vissza. 1759-ben Moses Mendelssohn a következőképpen fogalmazott: „Ne aggódjon! Időben meg fog ismerkedni a mi legújabb világ-bölcseinkkel. Időben meg fogja pillantani a szomorú színjátékot, egy tudományt a maga hanyatlásában.” (MENDELSSOHN 1759–1766)⁹ A filozófia Mendelssohn szerint mindenekelőtt azért jutott válságba, mert száműzték a nagyvilágból, aminek következtében az iskolák és a kollégiumok belterjes világába vonult vissza. Ezt a krízist Shaftesbury már kerek ötven évvel korábban leírta: „Nem tevékeny ő már többé a világban, és aligha is képes már előnyösen megjelenni a nyilvánosság színpadán. Kollégiumokba és szerzetesi cellákba rekesztették őt, boldogtalan hölgyet, és a bányamunkára emlékeztető szolgálai műveletekre fogtuk. Empirikusok és pedáns szofisták a fő tanítványai. Az iskolai szillogizmus és az elixír legválogatottabb termékei.” (SHAFTESBURY 1977, 73.) Mendelssohn és Shaftesbury úgy véli, hogy a tétlenségre ítélt filozófia – amelyet Németországban iskolafilozófiának neveztek – szükségképpen zuhant válságba.

E diagnózis háttérében nyilvánvalóan ott áll a felvilágosodás korának nyilvánossága; talán megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy a filozófia művelésének intézményes keretei szembeszegülnek ezzel a fejlődéstendenciával. Kant mint egyetemi professzor, nem látott különösebb veszélyt abban, hogy a filozófia az egyetem határai közé szorult; neki egy konkrét iskolafilozófiával, a leibnizi–wolffi filozófiával kellett megkü-

⁶ A sorsra való hivatkozás már az első kiadás előszavának nyitómondatában is megjelenik: „Különös sors jutott az emberi észnek a megismerés egyik válfajában: kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani, mert magából az ész természetéből fakadnak, de megválaszolni sem tudja őket, mert az emberi ész minden képességét meghaladják.” („Die menschliche Vernunft hat das besondere Schicksal in einer Gattung ihrer Erkenntnisse: dass sie durch Fragen belästigt wird, die sie nicht abweisen kann; denn sie sind ihr durch die Natur der Vernunft selbst aufgegeben, die sie aber auch nicht beantworten kann, denn sie übersteigen alles Vermögen der menschlichen Vernunft.”)

⁷ A „forradalom” kifejezést a kantói filozófiával kapcsolatban Reinhold használta először; meggyőződésem szerint Kant tőle veszi át.

⁸ „Wenn sie nach viel gemachten Anstalten und Zurüstungen, so bald es zum Zweck kommt, in Stecken gerät, oder, um diesen zu erreichen, öfters wieder zurückgehen und einen anderen Weg einschlagen muß; imgleichen wenn es nicht möglich ist, die verschiedenen Mitarbeiter in der Art, wie die gemeinschaftliche Absicht erfolgt werden soll, einhellig zu machen: so kann man überzeugt sein, dass ein solches Studium bei weitem noch nicht den sicheren Gang einer Wissenschaft eingeschlagen, sondern ein bloßes Herumtappen sei [...]” (KANT 1998, 15).

⁹ Mendelssohn 20. levél, 1759. március 1. 129.

denie. Szerinte a válság a tudományosság hiányának szimptomája. Ennek az elképzelésnek a háttere az, hogy a filozófia azért került válságba, mert nem kompatibilis a korabeli természettudományokkal. Vagy másként fogalmazva: az újkorban egy olyan tudományos világkép jött létre, amellyel a metafizika már semmiképpen sincs összhangban. Ezzel egy döntő problémához jutottunk: a metafizika már *mindig is* válságban volt, vagy csak a modern természettudományos világkép sodorta válságba? Azt hiszem, hogy a meglévő (és részben már idézett) szöveghelyek alapján ez a kérdés aligha dönthető el egyértelműen. Mindenesetre a figyelmünket most a válság-diagnózis és az útmetafora kapcsolatára kell összpontosítanunk. Ehhez pedig még egyszer vissza kell kanyarodnunk az útmetafora egyik legfontosabb vonásához: az út és a cél kapcsolatához.

Könnyű észrevenni, hogy a második kiadáshoz írt előszó nyitó soraiban nem annyira a Weg vagy a Gang szavak dominálnak, mint inkább a cél, egy meghatározott cél felé történő haladás. Az úton való „megrekedés”, a „visszahátrálás és újra elindulás”, és végül az úton haladók konszenzusának hiánya a válság szimptomái.¹⁰ Azonnal feltűnik az iménti felsorolásban rejlő alapvető heterogenitás: az első két jelző egy magányos utast feltételez, az utolsó viszont több emberrel, sőt talán a filozófusok közösségével számol. Reinhold bírálata, éppen ebből kiindulva, a fenti felsorolás inhomogenitását teszi szóvá: a konszenzus érdekes feszültségben áll az út metaforájával. Ezért Reinhold arra az eredményre jut, hogy az út metaforáját el kell vetnünk, és a válságot a disszenzus általános elmélete alapján kell kidolgoznunk.

Az 1790-es évek körül keletkezett több írásában is szerepel a következő mondat: „A filozófia eddig sem a *vallás* és a *moralitás* alapigazságainak általánosan érvényes [allgemeingeltend] *megismerés-alapjait*, sem a morál és a természetjog általánosan érvényes [allgemeingeltend] első *alaptételeit* nem tudta felállítani.” (REINHOLD 1789, 31.) Ez a megfogalmazás első megközelítésben nagyon zavarosnak tűnik, két mozzanatot mégis kiemelhetünk belőle. (1) A filozófiának olyan gondolatokat kell nyújtania, amelyek általánosan érvényesek, azaz olyan eredményeket kell felmutatnia, amelyek mindenki által elfogadhatóak. Ez alapján tulajdonképpen megragadható a kanti értelemben vett konszenzus; de most már azt is láthatjuk, hogy a disszenzus a filozófiai vitákban és a filozófusok közötti viszályban ölt testet. (2) E viszály kiküszöbölése azt követelné, hogy a filozófia első lépésben általánosan érvényes megismerés-alapokat próbáljon felkutatni. Vagyis a vitáknak úgy lehet elejét venni, s egyúttal kitörni a válságból, ha sikerül „biztos” alaptételeket meghatározni. Felmerül tehát a gyanú, hogy a filozófia azért nem tudott általánosan érvényes eredményeket felmutatni, mert az alaptételei *nem voltak* általános érvényűek. „Ezért jó okkal sejthetjük, hogy az *általánosan érvényesnek* [allgemeingeltend] ez a hiánya az *általános érvényűség* [allgemeinültig] hiányára épül.” (Uo. 32.) Ha az „általánosan érvényes” arra vonatkozik, amit mindenki elfogadhat, akkor az általános érvényűség az ész szükségszerű és önevidens belátásait jelöli. A filozófiai viták így egy mélyebb válságra utalnak.

Ezt a krízist Reinhold a maga általánosságában is leírja, méghozzá két mozzanat segítségével. Az *első mozzanat* a „Gedränge” (tolakodás, tolongás, kavarodás); ez jelenik meg az általánossá váló filozófiai vitákban is. A *második mozzanat* az „Erschütterung” (megrázkódtatás, elbizonytalanodás). „Az eddigi tanépitményeink általános megrázkódtatásának hatásai és ismérvei – amiről mindannyian tapasztala-

¹⁰ Lásd a 8. lábjegyzetet.

tot szerezhettünk – nyilvánvalóan olyanok, amelyekre eddig nem volt példa.” (REINHOLD 1786, 111.)¹¹ Mindenesetre Reinhold újítása a német idealizmus felé vezető úton abban áll, hogy – legalábbis a válság leírása kapcsán – felfüggesztette az „út” metafora érvényességét. Vegyük számba e lépés következményeit. A kanti útmetafora helyébe most egy deduktív rendszer lép, amely általánosan érvényes és általános érvényű alapelvekre épül. Aligha vitatható, hogy a válság leírás ezzel sokkal szilárdabb alapokat kapott, de most a filozófiai viták maguk váltak a válság legfontosabb szimptomáivá. Kantnál még beszélhetünk konstruktív vitákról, igaz, ezek tematizálása az útmetafora és a konszenzusalkotás valamiféle elegyítését követelte volna meg. Reinholdnál azonban már nem lehetségesek konstruktív viták; nála minden nézeteltérés mögött a filozófia (és általában véve az emberi kultúra) válsága áll. Nála ugyanakkor a modernség okozta általános megrázkódtatás hátterében is a filozófiai válság húzódik meg. A természettudományok ebből nemhogy kiutat nem mutatnak, de még a krízis előidézésében sincs konstitutív szerepük.

AZ ÚT MINT A KRITIKAI FILOZÓFIA METAFORÁJA

A metafizikának a válságból való kivezetése a „tudomány biztos útjára” való rávezetését jelenti. Aligha lehet vitatni, hogy Kant úgy gondolta, ezt a lépést ő maga megtette. Ez azonban a szó értelme miatt egyszerre két dolgot jelent: egy útvonal kijelölését és az ezen való végighaladást.

(a) Az útvonal kijelölése egy nyitott projekt képét sugallja. A kanti filozófia közvetlen recepciójában ez az elképzelés rendkívül fontos szerepet kapott. Különböző fórumok és programok jöttek létre, amelyek megpróbálták bekapcsolódni ebbe a nagy munkába. Első helyen kell említenünk a jénai *Allgemeine Litteratur-Zeitung* című recenziós hetilapot. Ennek a kiadója két jénai (nem filozófus) professzor volt; a lap célja pedig abban állt, hogy az újonnan megjelent könyveket egy kantiánus összprogram fényében értékelje. De ennek az volt az előfeltétele, hogy a tudomány biztos útjának kiépítéséhez az összes tudomány hozzá tud járulni. Ez persze már bizonyos feszültségben áll a kanti programatikus gondolatokkal. Úgy tűnik, most már nemcsak a metafizika tudományossá tételéről van szó, hanem a tudományok rendszerének a kanti elképzelések fényében való kiépítéséről. Ha igaz, hogy Kantnál a meglévő természettudományos minták átvétele és a metafizika méltóságának érzelmi elemektől sem mentes nyomatékosítása között egy bizonyos fokú feszültség áll fenn, akkor ez most az utóbbi pólus felé tolódik el. Ebből kiindulva jön létre a tudományok új rendszerének programja, amelyen elsősorban a Reinhold-iskola, de hozzá kapcsolódva Fichte is sokat töprengett.

Második helyen említhetjük a jénai romantikának – a Schlegel-fivéreknek – az *Athäneum* című folyóiratban megjelenő programját. Ők is úgy gondolták, hogy a kultúra teljes megújítása már egy széles körű összefogást és együttműködést feltételez. De ennek a gondolatnak lesz egy bizonyos Kant-ellenes éle is: a Kant által kitűzött cél – a metafizika tudományossá tétele és ennek nyomán az egész kultúrának a tudományosság jegyében való átdolgozása – a romantikusok szerint nem tartható. Ez jut kife-

¹¹ Néhány oldallal később Reinhold így fogalmazza meg az általános megrázkódtatás lényegét: „Dieß allgemeine Schwanken unesrer angenommenen Systeme ist es, lieber Freund, was Sie, je nachdem Sie ihren Standpunkt nehmen wollen, auf der Seite der Philosophen für Gefahr der Vernunft, auf der Seite der Theologen aber für Gefahr des Glaubens ansehen müssen.” (REINHOLD 1786, 113.)

jezésre a töredékek egész elméletében és gyakorlatában. A Schlegel-fivérek ugyanakkor radikalizálják is az *Allegemeine Litteratur-Zeitung*ban megjelenő programot. A hangsúly magára az együttműködésre (az együttfilozofálásra és az együttműködésre) kerül. Vagyis az úton való haladás során egy olyan összetartó erőnek kell kialakulnia, amely fontosabb minden más célnál. Valószínűleg így értették a romantikusok a második kiadáshoz írt előszó nyitó gondolatának záró részét: „Ha a közös munkában résztvevők nem tudnak megegyezni abban, miként valósítsák meg együttes céljukat, úgy nem kételkedhetünk benne, hogy az ilyen stúdium még nem lépett a tudomány biztos útjára, hanem sötétben botorkál.” (KANT 2004, 27; BVII.)¹²

(b) Az útvonalon való végighaladás, ennek múlt időbe tétele, ugyanakkor egészen más konnotációkkal rendelkezik. Kant szerint a tudományossá tett metafizika egy döntő ponton különbözik az összes tudománytól: „A metafizikának ritka szerencse jutott osztályrészül, amelyben az ész egyetlen más tárggyal foglalatostkodó tudománya sem részesedhet [...]; nevezetesen, ha egyszer a kritika rávezette a tudomány biztos útjára, akkor már a reá tartozó ismeretek egész területét birtokba veheti, s ily módon beteljesítheti művét, és úgy hagyhatja az utókorra, mint tovább nem gyarapítható tőkét.” (KANT 2004, 36; BXIII–XXIV.)¹³ A metafizika tudományosságának egyedülállósága tehát abban áll, hogy ezzel együtt beteljesedik, azaz története lezárul. Ez az elképzelés – véleményem szerint – szoros kapcsolatban áll az úttal mint kijelölt és véglegesen meghatározott útszakasszal. Kantnál így egyértelműen megjelenik a metafizika beteljesítésének vagy lezárásának gondolata.

Valószínűnek tartom, hogy Kant maga is érezte, hogy az út metaforájának alkalmazása saját filozófiai programjának megfogalmazására, feszültségekhez vezet. Ebben a helyzetben azonban nem a konfliktusok feloldását választotta, hanem inkább elkezdett távolodni az út metaforájától. Erre utal, hogy a második kiadáshoz írt előszó tulajdonképpeni alapkoncepciójában – a kopernikuszi fordulat elméletében – az út metaforája nem kap komoly szerepet; pontosabban az a benyomásunk, hogy a metafora itt szép lassan átalakul. „Az észnek úgy kell a természethez közelítenie, hogy egyik kezében ott legyenek az elvei [...], másik kezében pedig a kísérletek, melyeket amaz elvek nyomán gondolt ki.” (KANT 2004, 30; BXIII.) Talán megpróbálkozhatnánk azzal, hogy azt az utat, amelyen az észnek a természethez közelítenie kell, a „tudomány biztos útjával” azonosítsuk. Ennek problematikussága azonban azonnal nyilvánvaló lesz, ha figyelembe vesszük, hogy a természethez való közeledést Kant az „egyik kéz, másik kéz” képével próbálja megragadni. Kantnak az út metaforájától való távolodását jól mutatja az is, hogy ezt a megfogalmazást úgy alakítja át, hogy az úton való haladást egyre inkább egy pedagógiai szituáció leírásával helyettesíti. „Az észnek [...] bár tanulnia kell a természettől, de nem az iskolás gyermek módján, akinek a tanító azt

¹² „Wenn sie nach viel gemachten Anstalten und Zurüstungen, so bald es zum Zweck kommt, in Stecken gerät, oder, um um diesen zu erreichen, öfters wieder zurückgehen und einen anderen Weg einschlagen muß; imgleichen wenn es nicht möglich ist, die verschiedenen Mitarbeiter in der Art, wie die gemeinschaftliche Absicht erfolgt werden soll, einhellig zu machen: so kann man überzeugt sein, dass ein solches Studium bei weitem noch nicht den sicheren Gang einer Wissenschaft eingeschlagen, sondern ein bloßes Herumtappen sei [...]” (KANT 1998, 15).

¹³ A tovább már nem gyarapítható tőke némileg furcsa szóösszetételnek tűnik. A tőke fogalmához ugyanis közvetlenül hozzá tartozik a gyarapíthatóság. A német szövegben azonban a *Hauptstuhl* szó áll, amely már ebben az időben is egy viszonylag ritkán használt kifejezés volt. A Grimm-szótár tanúsága szerint (amely egyébként idézi Kant szóban forgó mondatát) ez egy olyan változatlan pénzüsszeg, amelyre rájönnek a kamatok. Nagyjából tehát arról van szó, hogy a pénzüsszeg kamatait mindig levesszük, és így az összeg változatlan marad.

beszél, ami neki tetszik, hanem a hivatásos bíró példája szerint, aki rászorítja a tanúkat, hogy az ő kérdéseire válaszoljanak.” (Uo.)

Van azonban még egy szempont, amely arra utal, hogy Kant sejtette e metafora alkalmazásának problematikusságát. „Ameddig csak az emberi ész története elér, a *matematika* már a legősibb időkben, a csodálatra méltó görögöknél a tudomány biztos útjára lépett. Ne gondoljuk azonban, hogy éppoly könnyen megtalálta – vagy inkább kiépítette magának – ama *királyi utat*, mint a logika, melynek területén az ész kizárólag önmagát vizsgálja: ellenkezőleg, azt hiszem, sokáig [...] sötétben tapogatózott, s a változást valamiféle *fordulatnak* kell betudnunk, egyetlen ember egyszeri, szerencsés felismerésének.” (KANT 2004, 29; BX–XI.)¹⁴ Teljesen egyértelmű, hogy Kantnál a királyi út jelentése nagyjából fedésbe hozható a tudomány biztos útjával.¹⁵ Végső soron azt állítja, hogy a különböző tudományok különbözőképpen találnak rá a „királyi út”-ra. (a) Ott, ahol az ész önmagával foglalkozik (vagyis a logikában), a királyi útra nem olyan nehéz rátalálni; vagy talán azt is mondhatjuk, hogy ez az út mintegy magától adódik. Ugyanakkor ez a könnyen fellelhető királyi út problémákat is rejt magában: „Figyelemre méltó továbbá, hogy a logika a mai napig semmi haladást sem volt képes tenni, és egészében úgy tűnik, teljesen lezárt és befejezett tudomány.” (KANT 2004, 27; BVIII.) (b) A királyi utat a matematikában csak hosszas tévelygés után sikerült megtalálni. Ilyen esetekben ezt az utat az egyes ember magányos gondolati teljesítménye fedezheti fel. Kant itt nagy valószínűséggel Euklidészre gondolt; de a lényeg az, hogy ezzel analógiába állítja a saját feladatát, vagy inkább a teljesítményét.¹⁶ Vagyis, ha a tudomány előtt nem adódik magától értetődő módon egy biztos út, akkor ez még nem jelenti szükségképpen azt, hogy a tudományt nem is lehet rávezetni egy ilyen útra.

AZ ÚT METAFORÁJÁNAK RECEPCIÓELMÉLETI JELENTŐSÉGE

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy az út metaforája sem a válság leírására, sem a kritikai filozófia programjának felvázolására nem volt alkalmas. De akkor miért ragaszkodott hozzá Kant? Milyen általános funkcióval rendelkezik a második kiadáshoz írt előszó koncepciójában? Ha ezekre a kérdésekre válaszolni akarunk, akkor – véleményem szerint – Reinholdnak a *Briefe über die Kantische Philosophie* című levélsozolatából érdemes kiindulnunk. Ebben Reinhold azt állítja, hogy a kanti filozófia (mint minden filozófia) a maga valóságos elméleti és gyakorlati kontextusát a vallásból kölcsönzi. „Az Isten létére vonatkozó kérdéssel történő foglalatosság az ész legfonto-

¹⁴ Az első és az utolsó kiemelés Kanttól, a középső tölem származik.

¹⁵ A kérdés csak az, hogy a királyi út hogyan viszonyul az első kiadás előszavában használt a „tudomány *király-nője*” elnevezéshez. A metafizika „rá is szolgált e kitudtető névre. Korunk divatja azonban úgy hozta, hogy most minden megvetés az övé [...]” Kant Ovidius *Átváltozások* című művéből idéz egy részletet, amelyet most a kanti kihagyások nélkül idézek: „Elomlott / nagy Trójánk, s a közös nyomorúság véghez eképp ért, / ám legalább véghez: s egyedül nekem áll az a vár még. / Bánatom is tart még. Ki hatalmas voltam idáig, / sok vőm állt, s fiaim s férjem s menyeim körülöttem: / elhurcolnak enyéimnek még sírjaitól is” (OVIDIUS 1982, 505–510, XIII). A beszélő Hekabé, Polüxéné édesanyja. Polüxéné majd Akhilleusz kérésére az ő sírján fogják feláldozni. Erről szól Euripidész Hekabé című drámája. Ovidius így zárja a szóban forgó éneket: „gyászolt valamennyi nagy isten, / annyira mind, hogy a nagy Jupiter huga és felesége / megvallotta: e sors Hecubát méltatlanul érte” (uo. 572–575, XIII). Ovidiusnál tehát szó sincs filozófiáról vagy bölcsességről; egy egyszerű panaszról van szó, a sors igaztalan alakulásával szemben. Most mintha a divat jelölte volna ki a metafizikának ezt a sorsát.

¹⁶ Most tekintsünk el attól, hogy a logika és a matematika (metafizika) között a megismerés jellegét tekintve is vannak bizonyos különbségek. A királyi út jelentése ezekre is vonatkozhat, de ezt az aspektust ebben az interpretációban figyelmen kívül hagyom.

sabb feladata és a hit legáltalánosabb tárgya. Csakhogy az észnek e fontos kérdésekkel való foglalatosságát még sohasem vizsgálták ilyen alaposan, még sohasem tisztázták ilyen körütekintően, hogy ebben az észnek és a hitnek milyen részt kell magára vállalnia, az ész és a hit jogos igényeit az általános meggyőződéssel szemben még sohasem ábrázolták ilyen meggyőzően [...] mint ebben a műben.” (REINHOLD 1786, 134.)

Azt a hipotézist kockáztatnám meg, hogy Kant az út metaforájával egy vallási kontextust szeretett volna felidézni. Pál apostolnak a Rómaiakhoz írt levelében olvashatjuk: „Óh Isten gazdagságának, bölcsességének és tudományának mélysége! Mely igen kikutathatatlanok az ő ítéletei, és kinyomozhatatlanok az ő útai!” (Róm, 11,33.)¹⁷ („O welch eine Tiefe des Reichtums, beides, der Weisheit und der Erkenntnis Gottes! Wie unbegreiflich sind seine Gerichte und unerforschlich seine Wege.”) Ez a szakasz természetesen szoros összefüggésben áll az isteni és az emberi bölcsesség megkülönböztetésével. „Mert e világ bölcsessége bolondság az Isten előtt. [...] És ismét: Ismeri az Úr a bölcsék gondolatait, hogy hiábavalók.” (1 Kor. 3,19–20.) („Denn die Weisheit dieser Welt ist Torheit bei Gott. [...] und wiederum [Ps. 94, 11]: »Der Herr kennt die Gedanken der Weisen, dass sie nichtig sind.«”) Az isteni bölcsességhez vezető utak tehát számunkra beláthatatlanok, de ezek az utak vezetnének az igazi tudáshoz vagy a tudományhoz.

Nyilvánvaló, hogy Pál a diaszpóra környezetben egy erős filozófiai műveltséggel számolhatott; egy olyan kultúrában élt, amelyben a filozófia meghatározó szerepet játszott. Ezért ő nem a hitet állítja szembe a filozófiával, hanem a hitet is egy magasabb rendű bölcsességként határozza meg. Ez a tradíció aztán a görög apologetáknál tovább folytatódik. Jusztinosz az *Első Apológiában* a következőket írja: „Felhozhatjuk itt még azt is, ahogyan a görögök között mindazokat, kik az erényes életre tanítottak [...] közös elnevezéssel filozófusoknak mondjuk, úgy a barbárok között, akiket bölcseknek tartottak, a keresztény kifejezéssel illeték.” (JUSZTINOSZ 1984, 68.) Mintha a bölcsesség és a kereszténység különböző kontextusokban ugyanannak a megnevezésére szolgálna.¹⁸

Kant most Reinhold nyomán ehhez a tradícióhoz kapcsolódik, ami azonban egy rendkívül furcsa elmozduláshoz vezet. Az első kiadáshoz írt előszó kezdete a következőképpen határozza meg az egész mű alap gondolatát: „Különös sors jutott az emberi észnek megismerése egyik válfajában: kérdések ostromolják, melyeket nem tud elhárítani, mert magából az ész természetéből fakadnak, de megválaszolni sem tudja őket, mert az emberi ész minden képességét meghaladják.” (KANT 2004, 17; AVII.) Ez a gondolat némi eltéréssel magában a műben is megjelenik: „az abszolút szükség szerű lény fogalma az eszből származó, tiszta fogalom, azaz nem egyéb ideánál, melynek objektív realitását még távolról sem bizonyítja, hogy az észnek szüksége van rá. Ez az idea csupán utal egy bizonyos – igaz elérhetetlen – teljességre, és valójában inkább az értelem határainak kijelölését szolgálja, semmint azt, hogy az értelem új tárgyakat vegyen birtokba.” (KANT 2004, 480–481; A592/B620.) Vagyis Reinhold hatására a második kiadás előszavában Kant a hit és a tudás összekötésére hajlik, ami pedig idegen *A tiszta ész kritikájának* alapvető irányultságától. Valószínűleg belátta, hogy műve csak ezen összekapcsolás bázisán válhat (a befogadók

¹⁷ Károli Gáspár fordítása.

¹⁸ Cicero aztán már a filozófia legfontosabb kérdésének tekintette az istennel kapcsolatos kérdések felvetését és megválaszolását; ebből a szempontból tekintette át és hierarchizálta a hellenizmus filozófiai irányzatait. „Én szabad ítélőképességgel pártatlan hallgató vagyok, akit semmiféle elkötelezettség nem kényszerít arra, hogy akarva-akaratlan bármelyik nézetet eleve biztosra vegyem.” (CICERO 1985, 12.)

megítélésében is) igazán jelentős alkotássá. Az út metaforája most ebbe a tradíció-kontextusba ágyazódik.

Természetesen az „út” szó használatának is megvan a maga teológiai története, amelybe itt csak nagyon röviden pillanthatunk bele. Nüsszai Szent Gergely az úton való haladást Isten követéseként értelmezi át, méghozzá Mózes és Jézus sajátos rokonítására támaszkodva. „Mózes, aki látni akarta Istent, azt a tanítást kapja [...], hogy Isten követése – mivel Ő vezet – azonos Isten látásával. [...] Aki az úton vezető, követőjének úgy mutatja az utat, hogy előtte jár. A nyomában járó viszont nem térhet le az egyenes útról, ha szemét vezetője hátára függeszti [...]. Aki mellékösvényre téved, tán szemtől szembe látja vezetője arcát, de új utat keres magának, nem azon jár, melyet kalauza mutat neki.” (NÜSSZAI 1983, 722.) Ezzel az értelmezéssel az a legnagyobb probléma, hogy az „út” metaforáját *kimondottan* a hit lényegének megragadására használja. Alig néhány évvel később (pontosan 386-ban) Szent Ágoston *A boldog életről* szóló értekezését a következő sorokkal kezdi: „Ha a filozófia kikötőjébe, ahonnan az ember hamarosan a boldog élet tájaira juthat, csak megfontolt és szabad akaratból vállalt út vezetne, úgy szeretném azt hinni, hogy akkor még sokkal kevesebben jutnának el oda, jóllehet most is [...] csak igen kevesen érkeznek meg.” (AUGUSTINUS 1986b, 102.) Ez a gondolat, amelyben a fiatal Ágoston egész koncepciója benne rejlik, két elemből áll: (a) a filozófia legfontosabb feladata és rendeltetése az, hogy *elvezessen* a boldog élethez; (b) de ennek során az ember nem támaszkodhat egyedül a maga szabad akaratára. Ezzel megteremtődik a (Pál apostol által felvázolt) isteni és emberi bölcsesség integrálásának lehetősége. A filozófia emberi bölcsesség, de ennek művelése során az ember nem építhet kizárólag a maga szándékaira és képességeire.

Kantnál persze már nem a boldog élet szerepel célként, hanem az igazság, vagy az érvényes ismeretek megszerzése. Meg kell jegyeznünk, hogy *Az akadémikusok ellen* című dolgozatában már Ágostonnál is keverednek ezek a célok: „Úgy vélem [...], hogy az igazsághoz vezető út semmivel sem különb, mint az igazság buzgó keresése. Aki pedig ezen az úton jár, az már bölcs is. [...] Boldoggá [...] nem csupán az igazság megtalálása teszi az embert, hanem már keresése is.” (AUGUSTINUS 1986, 27.) Mindenesetre Kant is úgy gondolja, hogy az igazság elérését, vagyis a megismerést általában nem lehet kiszolgáltatni a véletlennek, az egyes emberek motivációinak és képességeinek. Ágoston ezen a ponton helyezi el az isteni közbeavatkozást vagy segítséget. Kant pedig ennek helyébe a metafizika tudományos-tételének programját állítja. A tudományos metafizika így nem egyszerűen a teológiát helyettesíti, hanem egy isteni funkciót tölt be. Ennek segítségével juthatunk el az igazsághoz, vagy a helyes megismeréshez. Az igazság mögött azonban – ha Ágoston koncepcióját meghosszabbíthatjuk – mindig ott áll a boldog élet. Ez az igazi értelme annak a reinholdi gondolatnak, hogy *A tiszta ész kritikája* forradalmasítani fogja a német állapotokat. Kant is erre a gondolatra támaszkodva húzta alá művének jelentőségét.

IRODALOM

- AUGUSTINUS, Aurelius 1986. Az akadémikusok ellen. In Bolberitz Pál: *Fiatalkori párbeszéddek*. Ford.: Bolberitz Pál. Budapest: Szent István Társulat.
- AUGUSTINUS, Aurelius 1986b. A boldog életről. Ford.: Sarbak Gábor. In Sarbak: *Fiatalkori párbeszéddek*. Budapest: Szent István Társulat.
- CICERO, Marcus Tullius 1985. *Az istenek természete*. Ford.: Havas László. Budapest: Helikon.
- JUSZTINOSZ, Szt. 1984. Első apológia. In Vanyó László (szerk.): *A II. századi görög apologéták*. Ford.: Uő. Budapest: Szent István Társulat.
- KANT, Immanuel 1998. *Kritik der reinen Vernunft*. Hamburg: Felix Meiner.
- KANT, Immanuel 2004. *A tiszta ész kritikája*. Ford.: Kis János. Budapest: Atlantisz.
- NÜSSZAI, Szt. Gergely 1983. Mózes élete. In Vanyó László (szerk.): *Kappadókiai atyák*. Ford.: Uő. Budapest: Szent István Társulat.
- MENDELSSOHN, Moses 1759–1766. *Briefe, die neueste Litteratur betreffend*. www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufk/brieneulit/brieneulit.htm
- OVIDIUS, Publius Naso 1982. *Átváltozások*. Bibliotheca Classica. Ford.: Devecseri Gábor. Budapest: Európa.
- REINHOLD, Carl Leonhard 1786. Briefe über die Kantische Philosophie. In *Der Teutsche Merkur*.
- REINHOLD, Carl Leonhard 1789. Wie ist Reformation der Philosophie möglich? In *Neues Deutsches Museum*.
- SHAFTESBURY, Third Earl of (A. A. C.) 1977. A moralisták. Ford.: Fehér Ferenc. In *Brit moralisták a XVIII. században*. Budapest: Gondolat.

MUNKÁCSI Márton: Úszók/Swimmers, 1928
modern silver print, 35 x 28 cm, M8